

MEERVOUDIG VERBONDEN

Meervoudig verbonden

*Nieuwe perspectieven op vragen rond
kerk, Israël en Palestijnen*

ONDER REDACTIE VAN
ARJAN PLAISIER EN KLAAS SPRONK

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met de
Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland.

**Protestantse
Kerk**

Ontwerp omslag Mulder van Meurs
Layout en dtp ZetProducties, Haarlem

ISBN 978 90 239 2642 9

NUR 700, 716

© 2012 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Voor meer informatie over dit boek of andere uitgaven van
Uitgeverij Boekencentrum, zie www.boekencentrum.nl.

Alle rechten voorbehouden

Inhoud

Inleiding 7

Remmelt Meijer

DEEL I: GRONDLIJNEN 13

1. Subversie als Bijbelse crux 15
*Heilige Schrift, verschil van mening, vernieuwing
en de toekomst van het Jodendom*
Shaul Magid
2. De Bijbel als tegenspreker 39
*Hermeneutische overwegingen ter vernieuwing
van een vastlopend debat*
Klaas Spronk
3. Naar een christelijke theologie van het Jodendom 53
Robert W. Jenson
4. Het inzicht van de kerk in de weg van God 68
met Israël
Arjan Plaisier

DEEL II: PERSPECTIEVEN 83

5. Omdat het om mensen gaat 85
Gertrudeke van der Maas
6. De joodse omgang met de Bijbel als spiegel
voor het christelijke Israëldebat 94
Kees Jan Rodenburg
7. Horen, zien en tasten 102
De Protestantse Kerk en de Palestijnse christenen
Johan van den Berg

8. Israël, de kerk en de uitdaging van de islam 115
Bernhard Reitsma
9. Kracht in zwakheid? 125
Leo J. Koffeman
10. 'Het moet komen, maar wee degene door wie
het komt' 134
Govert Buijs

Inleiding

REMMELT MEIJER

Het was september 2010 toen een groep van twaalf theologen voor het eerst rond de tafel zat vanwege het thema ‘kerk, Israël en Palestina’. Er was enige aarzeling in het gezelschap voelbaar. In de kennismakingsronde viel al snel het woord vermoedheid: was alles al niet eens gezegd? Maar er was ook iets anders voelbaar. Hoe verschillend de deelnemers aan deze rondetafel ook waren, er was een gezamenlijke behoefte om nieuwe impulsen te geven aan een vastgelopen gesprek.

De ‘rondetafelgesprekken’ kwamen voort uit een initiatief van drie NGO’s die zich betrokken weten op het Midden-Oosten: IKV Pax Christi, ICCO en Cordaid. Deze organisaties hadden mij voor een jaar aangenomen als adviseur kerkelijke relaties. In 2011 werd dit initiatief door de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk overgenomen.

Een gesprek binnen de kerken vraagt om meer dan een benadering vanuit maatschappelijk en daarmee politiek geladen perspectief. Het leidt onmiskenbaar naar de eigen vragen van kerk en theologie. Daarom was gekozen voor een gesprek tussen mensen die bereid zijn dit waagstuk persoonlijk betrokken aan te gaan, en daarbij vanuit een theologische invalshoek met enige academische distantie naar het geheel willen kijken.

Terugkijkend op deze serie gesprekken is er in groeiende openheid en vertrouwen met elkaar gepraat over de perspectieven vanuit respectievelijk protestants en rooms-katholiek perspectief, over vragen en essenties rond het verwijt van vervangingstheologie, en over het Palestijnse Kairosdocument *Uur van de waarheid*. Aan het einde van deze serie gesprekken is met overtuiging de schroom overwonnen om alsnog het bredere gesprek te zoeken.

De verbondenheid met het Jodendom is onmiskenbaar eigen aan de christelijke identiteit van de kerk. De mate waarin dit leidt tot polarisatie draagt echter niet bij aan de geloofwaardigheid van diezelfde christelijke identiteit. Het draagt evenmin bij aan het getuigenis in woorden en daden van de kerk en haar leden.

Twee risico’s die hierboven al zijn aangestipt, spelen bij dit alles een rol. Het ene risico is vermoedheid die leidt tot onverschilligheid. Het

andere risico is het radicaliseren van standpunten en het polariseren vanuit een verschillende loyaliteit binnen de kerken. Waar de flanken neigen naar radicalisering in hun uitlatingen vanuit een oprechte compassie met Israël enerzijds of Palestijnse christenen anderzijds, dreigt een middenveld te ontstaan dat verward en ontdaan toekijkt en uiteindelijk in een soort onverschilligheid berust. De vervreemding die eigen is aan de groepen die in Israël en de Palestijnse gebieden tegenover elkaar staan, slaat zo over op kerken, die daarmee met al hun betrokkenheid in een positie terechtkomen die belemmerend werkt. Er is meer nodig om vanuit de Nederlandse context iets te kunnen betekenen voor de complexe problematiek daar.

De bundel die u nu in handen hebt, bouwt voort op de ervaring in de rondetafelgesprekken. De intentie is gelijk gebleven, waarbij de spanning van diversiteit en verbondenheid van de deelnemers ook terugkomt bij de auteurs van deze bundel.

Meervoudig verbonden: dat zijn woorden die zelf ook spannend willen zijn. Spannend omdat ze gesproken worden in een context waarin we uitgesproken lijken te zijn: we hebben niets meer toe te voegen, maar meningen zijn ook zo sterk uitgesproken dat ze geen ruimte laten voor andere benaderingen. Spannend ook omdat ze refereren aan de manier waarop de kerken zelf uitspreken dat ze onopgeefbaar verbonden zijn met Israël. In deze bundel zal vanuit verschillende invalshoeken een meervoudige verbondenheid ingevuld worden. Diverse soorten van verbondenheid naar diverse ‘partijen’ in deze complexe en ingrijpende situatie die gelovigen en ongelovigen, theologen en politici al decennia bezighoudt. Spannend omdat de auteurs in deze bundel de intentie delen dat die verbondenheid met elkaar erom vraagt verdiept te worden.

Daarmee ben ik bij de vraag aangekomen hoe deze bundel gelezen wil worden. Niet als het laatste woord in een al zo lang gevoerd gesprek. Wel zijn de bijdragen bedoeld als prikkel om dat gesprek weer met elkaar aan te gaan. De auteurs hebben elk hun eigen achtergrond en betrokkenheid bij dit onderwerp. Het mag onderling schuren. De artikelen vormen zelf in die zin al een begin van dat gesprek. Om dat gesprek verder te helpen, hebben de auteurs zelf gespreksvragen toegevoegd aan hun bijdragen. Alleen bij de bijdragen van Magid en Jenson, overgenomen uit andere publicaties, is dat niet het geval.

Deze bundel heeft twee delen, waarbij het eerste deel, Grondlijnen, teruggaat naar de *core business* van theologie en kerk: de hermeneutiek en de christologie. Dat doen we door bij de aanvang ook breder te kijken dan het Nederlandse *discours*. Daarom treft u twee artikelen aan van respectievelijk Shaul Magid en Robert W. Jenson met daarmee de inbreng van een Joodse en een christelijke theoloog. Arjan Plaisier en Klaas Spronk reflecteren op hun inbreng. Klaas Spronk laat zien hoe de Bijbel gebruikt wordt aan beide kanten in de discussies rond het Israëlijs-Palestijnse conflict en stelt vragen bij de manier waarop dit gebeurt. In het opnieuw doordenken van de Bijbel als tegenspreker komt hij met een perspectief dat de Bijbeltekst een wellicht andere plek geeft in het debat dan vaak gebeurt. Arjan Plaisier gaat terug naar het hart van de christelijke theologie door in de context van alle kerkelijke discussies door te vragen naar de plaats van Christus. Wat betekent de incarnatie voor ons kijken naar Israël en naar Palestijnse christenen, die allebei een beroep op ons doen vanuit de verbondenheid die er ligt?

Vanuit dit eerste deel zijn zes auteurs aan het werk gegaan met het doortrekken van de lijnen naar vier gebieden die relevant zijn vanuit het perspectief van de kerk: de relatie tot Israël, tot Palestijnse christenen, tot de islam en tot de politiek. Op deze terreinen heeft een soort vervlechting plaatsgevonden waardoor verwarring ontstaat en polarisatie versterkt wordt. De uitdaging in dit tweede deel, Perspectieven, is om tot een ontvlechting te komen door de aspecten apart aandacht te geven, en tevens de samenhang opnieuw proberen te benoemen vanuit de basis die in het eerste deel geboden is. Een veld van vier loyaliteiten die elk hun eigen plek en belang hebben, en zowel een struikelblok zijn in veel debatten als een uitdaging aan kerk en theologie.

Gertrudeke van der Maas en Kees Jan Rodenburg schrijven over de relatie tussen kerk en Israël. Eerstgenoemde door theologisch vragen te stellen vanuit de theologie van Marquardt en Braverman. Ze gaat daarmee in op de essentiële notie van menselijkheid in de theologie. Kees Jan Rodenburg houdt de kerk de spiegel voor vanuit de Joodse omgang met de Bijbelteksten. Hij laat proeven wat de dynamieken in het leerhuis in samenhang met het gebedshuis zijn, en wat dit te zeggen heeft voor discussiërende Nederlandse christenen.

Johan van den Berg gaat vervolgens in op onze relatie tot de Palestijnse christenen, een tweede loyaliteit in dit gebied. Hij schetst drie

contexten die hun eigen rol spelen in het gesprek en spitst zijn verhaal toe op de context van de Palestijnse christenen. Hij pleit van hieruit voor meervoudige partijdigheid waarbij de kerk vanuit haar eigen context haar eigen verantwoordelijkheid opnieuw invult.

Bernhard Reitsma laat zien dat we in deze thematiek niet heen kunnen om de vragen die de islam aan ons als kerken stelt. Hij doet dit door te schetsen hoe de islam daar een rol speelt en spiegelt die vragen naar de situatie hier. Wat vraagt dit van een daadwerkelijk christelijke houding, en wat betekent dat ten aanzien van landclaims, maar ook ten aanzien van terechte gevoelens van angst?

Leo Koffeman en Govert Buijs werken het vierde gebied uit vanuit enerzijds een kerkelijk-theologisch en anderzijds een filosofisch-theologisch perspectief: de politiek. Leo Koffeman doet dit vanuit zijn eigen jarenlange betrokkenheid bij het kerkelijk spreken in maatschappelijk-politieke situaties, en durft het aan om vragen te stellen bij die historie en zijn eigen gedachtevorming daarbij. Hij stelt indringende vragen bij machtswoorden van de kerk in publieke situaties, vanuit een groeiende overtuiging als het gaat om verkondiging en autoriteit. Govert Buijs sluit af met een geheel eigen perspectief als filosoof. Hij is daarmee de relatieve buitenstaander die het geheel bevraagt en in perspectief zet. Hij kijkt naar de dynamieken die spelen op het snijvlak van geloof, theologie en politiek. Hij analyseert de beladenheid van het debat en bevraagt de roeping van een christen juist op basis van de eigen theologie: wat is dan de juiste houding ten aanzien van de tijdelijke vrede en daarmee van het Israëliisch-Palestijnse conflict?

Een van mijn favoriete scènes uit het bekende kinderboek *Winnie-the-Pooh* van A.A. Milne en tekenaar Ernest Shepard is het moment dat Pooh en Knorretje sporen van een onbekend monster volgen. Op een gegeven moment komen er steeds meer sporen bij en wordt het verhaal ingewikkelder: wat zullen ze aantreffen als ze dit spoor volgen? Dit gaat door totdat Christopher Robinson hen vanuit een boom toeroept, en laat zien dat ze de laatste uren rondjes gelopen hebben. Ze hebben hun eigen sporen gevolgd, er is geen sprake van een onbekend monster. *'Silly old Bear, what were you doing?'* brengt de onderzoekers weer met beide benen op de grond, dankzij iemand die vanuit een andere positie naar het geheel had zitten kijken. Dat is wat mij betreft meer dan een kinderboek kan bevatten, maar tekenend voor de complexe

situatie waar deze bundel over gaat en waar veel in cirkels is gepraat, waardoor gesprekken vastlopen. Het heeft geen zin de ander steeds op te roepen tot andere gezichtspunten als je niet zelf de eerste bent om dat tenminste met overtuiging te proberen.

Dat is wat deze bundel wil bieden, op zoek naar een nieuw spoor waarbij we de verschillende voetstappen onderscheiden en recht doen. Maar waarbij we tevens in staat zijn een eigen spoor te trekken dat recht doet aan dat waar de kerk voor staat én aan de ander die verwickeld is in een conflict dat wij vanaf deze plaats niet even zullen oplossen.

De redactie is destijds gestart met vier mensen. Arjan Plaisier en Klaas Spronk waren bereid de hoofdredactie te vormen. Marieke den Braber en ikzelf werkten bijzonder goed en plezierig samen als technische redactie. Omdat Marieke de redactie eerder moest verlaten, wil ik hier naar haar onze dank en respect uitspreken voor de wijze waarop we samengewerkt hebben en waardoor deze bundel mogelijk is geworden. Dank ook aan de auteurs die bereid waren niet alleen te gaan voor hun eigen invalshoek en verhaal, maar de moeite hebben genomen elkaars verhaal te lezen en daarover in gesprek te gaan om tot een goed eindresultaat te komen. Dankwoorden zijn ook op hun plaats voor de deelnemers van de in 2010 en 2011 gehouden rondetafelgesprekken (die deels dezelfde zijn als de medewerkers aan deze bundel): Marieke den Braber, Tineke de Lange, Marcel Poorthuis, Kees Jan Rodenburg, Arjan Plaisier, Bernhard Reitsma, Klaas Spronk, Janneke Stegeman, Dineke Houtman, Gert van Klinken en Bart Wallet.

Waardering voor en dank ook aan Janet van Dijk van de Dienstenorganisatie voor een laatste redactie van de teksten, en dank aan Arjen van Trigt van uitgeverij Boekencentrum voor de bereidheid deze bundel uit te geven.

Drs. Remmelt Meijer (1968) is theoloog en werkzaam als zelfstandig coach (Confido Coaching) in Amsterdam. Hij is als adviseur betrokken bij Nederland Zoekt... Voorheen was hij adviseur kerkelijke relaties voor IKV Pax Christi, ICCO en Cordaid en als zodanig betrokken bij een aantal activiteiten rond kerk, Israël en Palestijnen.

DEEL I

GRONDLIJNEN

1. Subversie als Bijbelse crux

Heilige Schrift, verschil van mening, vernieuwing en de toekomst van het Jodendom

SHAUL MAGID

Om het bot te zeggen, ik ontdek een existentiële kern in veel van de verhalen uit de Bijbelse geschriften zoals die door stromingen binnen het christelijk erfgoed geïnterpreteerd worden; en ik zie politieke relevantie in de Bijbelse focus op de benarde toestand van de verworpenen der aarde. Het is echter vanzelfsprekend dat zonder aanvulling met de moderne opvattingen over gelijkheid van ras en sekse, tolerantie en democratie, veel van de traditie verworpen zou moeten worden. Ondanks dat blijft het christelijk epos, ontdaan van statische dogma's en versleten leerstellingen, een rijke bron van existentiële zelfverwezenlijking en politiek engagement wanneer het door een moderne bril bekeken wordt (trouwens de enige die wij vandaag de dag hebben!).

Cornell West, On Prophetic Pragmatism

In de westerse beschaving lijken weinig dingen zo constant als de schijnbaar onverzadigbare fascinatie met de Bijbel, zowel de Hebreeuwse als de christelijke. Je kunt gerust zeggen dat de Bijbel, of bijbels, dienen als sjabloon (of sjablonen) voor de geschiedenis van de westerse beschaving. Beroemde verdedigers (van Augustinus en Aquino, Philo en Maimonides, tot Barth en Niebuhr, Rosenzweig en Buber) en critici (Spinoza, Hobbes, Nietzsche en Freud, om er een paar te noemen) houden de Bijbel levend in de hoofden van westerse intellectuelen, piëtisten, kettters en atheïsten.

In dit hoofdstuk doe ik een kort onderzoek naar onze fascinatie met de Bijbel – en stel die ter discussie – en hoe zijn tentakels, nu in het derde millennium van hun ontwikkeling, zowel een bijdrage als een belemmering opleveren voor onze competentie tot het heroverwegen van het Jodendom in de komende eeuw.

Het is onnauwkeurig om, zoals sommigen doen, te zeggen dat de Bijbel niet een van de belangrijkste bronnen is voor de opkomst van religieus